

NĚKTERÁ PRÁVA A POVINNOSTI UŽIVATELŮ KNIHOVEN (SONDA DO KNIHOVNÍCH ŘÁDŮ)

Ivo Brožek – Kateřina Koukalová, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Knihovními řády se jeden z autorů zabýval v příspěvku na konferenci Knihovny současnosti v roce 2003 *Knihovní řády na webových stránkách českých knihoven*¹⁾. Tentokrát jsme se rozhodli podívat se na knihovní řády z hlediska uživatele.

Jak známo, zákon č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon) stanoví v § 4 Veřejné knihovnické a informační služby:

(1) Veřejné knihovnické a informační služby spočívají

- a) ve zpřístupňování knihovnických dokumentů z knihovního fondu knihovny nebo prostřednictvím meziknihovnických služeb z knihovního fondu jiné knihovny,
- b) v poskytování ústních bibliografických, referenčních a faktografických informací a řešerší,
- c) ve zprostředkování informací z vnějších informačních zdrojů, zejména informací ze státní správy a samosprávy,
- d) v umožnění přístupu k informacím na internetu, ke kterým má knihovna bezplatný přístup.

(2) Veřejné knihovnické a informační služby, uvedené v odstavci 1, je provozovatel knihovny povinen poskytovat bezplatně, s výjimkou

- a) zpřístupňování knihovnických dokumentů z knihovního fondu knihovny, které mají povahu rozmnoženin zvukového či zvukově obrazového záznamu,
- b) zpřístupňování knihovnických dokumentů z knihovnických fondů jiných knihoven zprostředkováním jejich rozmnoženin v rámci meziknihovnických reprografických služeb,
- c) zpřístupňování knihovnických dokumentů z knihovnických fondů knihoven v rámci mezinárodních meziknihovnických služeb.

(3) Provozovatel knihovny může poskytovat další služby spočívající zejména

- a) v umožnění přístupu k placeným informacím na internetu,
- b) v kulturní, výchovné a vzdělávací činnosti,
- c) ve vydávání tematických publikací,

d) v poskytování reprografických služeb,
e) v poskytování písemných bibliografických, referenčních a faktografických informací a rešerší.

(4) Provozovatel knihovny je oprávněn požadovat za poskytování knihovnických a informačních služeb, uvedených v odstavci 2 písm. a) až c), a dalších služeb úhradu skutečně vynaložených nákladů.

(5) Provozovatel knihovny je oprávněn požadovat úhradu nákladů vynaložených na administrativní úkony spojené s evidencí uživatelů knihovny.

(6) Provozovatel knihovny je povinen zajistit rovný přístup všem k veřejným knihovnickým a informačním službám a dalším službám poskytovaným knihovnou.

(7) Provozovatel knihovny vydá knihovní řád, v němž stanoví podrobnosti poskytování knihovnických a informačních služeb.

Pro účely naší sondy jsme vybrali vzorek českých a moravských knihoven – jedná se o 24 knihoven v šesti skupinách:

- ústřední knihovny: Národní knihovna, Národní lékařská knihovna, Státní technická knihovna, Ústav zemědělské ekonomiky a informací
- krajské knihovny: Jihočeská vědecká knihovna České Budějovice, Krajská vědecká knihovna Liberec, Vědecká knihovna Olomouc, Moravskoslezská vědecká knihovna Ostrava (tedy dvě z nich plní i městskou funkci, dvě jsou „čisté“ vědecké)
- městské knihovny v okresních městech: Česká Lípa, Plzeň, Šumperk, Tábor
- městské knihovny v menších městech: Mníšek pod Brdy, Rumburk, Štramberk, Zruč
- vysokoškolské knihovny: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity Brno, Právnická fakulta Univerzity Karlovy Praha, Univerzita Pardubice, Západočeská univerzita Plzeň (tedy dvě fakultní knihovny, dvě univerzitní)
- specializované knihovny: České národní banky, Divadelního ústavu, Národního filmového archivu, Parlamentu ČR.

Vycházeli jsme z aktuálního znění knihovnických řádů zveřejněných na webových stránkách jednotlivých knihoven (seznam viz příloha).

Jak se dalo očekávat, podrobnost a propracovanost knihovnických řádů je úměrná velikosti knihovny (nejpropracovanější knihovní řád má logicky Národní knihovna a Státní technická knihovna, zatímco městské knihovny v menších městech a specializované knihovny mají knihovní řády stručnější).

Původní představa najít v každém knihovnickém řádu článek „Práva a povinnosti uživatelů“ a ten porovnat se záhy ukázala jako neschůdná, neboť jednak ne všude takový článek je, jednak jsou práva a povinnosti uživatelů

obsažena v mnoha dalších ustanoveních. Zaměřili jsme se proto jen na některé parametry:

- registrace uživatele (jaké doklady je třeba předložit, registrační období, výše poplatku)
- kategorie uživatelů
- výpůjční lhůty, počty výpůjček
- meziknihovní výpůjční služby
- náhrady při ztrátě knihy
- regulace používání mobilního telefonu
- povinnost odkládání svršků a zavazadel
- opatření při nakažlivé chorobě

Doklady nutné předložit pro registraci uživatele jsou v knihovních řádech buď vyjmenovány (občanský průkaz, pas, výjimečně index, řidičský průkaz) nebo charakterizovány obecně (osobní průkaz, průkaz totožnosti). Nejednotné jsou podmínky pro registraci cizinců – většinou se vyžaduje kromě pasu i povolení k pobytu a prokázání přechodného bydliště, jinak jsou poskytovány jenom prezenční služby (k absenčním službám je vyžadována záruka jiným občanem ČR s trvalým pobytem nebo složení kauce). V několika knihovnách se rozlišují občané členských států Evropské unie, Norska, Islandu, Lichtenštejnska a Švýcarska vlastníci průkaz totožnosti (platný cestovní pas nebo národní průkaz totožnosti) a občané třetích států resp. bez státní příslušnosti. V MK ve Zruči může být čtenářem jen občan České republiky. Rodné číslo jako povinný údaj vyžadují v Divadelním ústavu.

Dolní věková hranice je stanovena na 15 let, pochopitelně s výjimkou městských knihoven a krajských knihoven s městskou působností, které navštěvují dětská čtenáři (ti musejí mít přihlášku podepsanou rodiči; MK Štramberk vyžaduje k registraci mj. „základní identifikaci školy jako garanta za nezletilého uživatele“). Moravskoslezské vědecká knihovna v Ostravě stanoví pro občany Evropské unie věkovou hranici 15 let, u ostatních cizinců zletilost (i když pochybujeme, jak si ji může ověřit).

Registrační období činí převážně jeden rok (resp. 12 měsíců, 365 dní), s výjimkou Moravskoslezské vědecké knihovny v Ostravě, kde je 6 měsíců. U vysokoškolských knihoven se někdy rozlišuje registrační období u studentů na akademický rok, u veřejnosti na kalendářní rok. Služba předregistrace na webových stránkách knihovny s možností si případně i předem knihu objednat a registraci dokončit při osobní návštěvě je zavedena ve Vědecké knihovně v Olomouci a Národní lékařské knihovně.

Nejčastější výše ročního registračního poplatku (pro kategorii dospělí resp. veřejnost) je 100 Kč (v 13 knihovnách z 24). Nižší částku „nákladů vynaložených na administrativní úkony spojených s evidencí uživatelů knihovny“ mají v městských knihovnách v Mníšku a Zruči (80 Kč), vyšší

v Krajské vědecké knihovně Liberec (170 Kč při první registraci + 50 Kč za čtenářskou kartu, 100 Kč další registrace), Městské knihovně Česká Lípa (120 Kč), Městské knihovně Rumburk (60 Kč pololetně), Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity (200 Kč první registrace, 100 Kč další registrace), Univerzitě Pardubice (150 Kč), knihovně Divadelního ústavu (200 Kč). Nižší výše registračního poplatku bývá pro děti, důchodce, studenty, vyšší pro uživatele s rozšířenými právy nebo pro právnické osoby. Užívání služeb knihovny zdarma je u uvedených specializovaných knihoven pro všechny zaměstnance dané instituce, u vysokoškolských knihoven pro studenty a zaměstnance školy (uživatelská práva končí s ukončením zaměstnání nebo studia); u ostatních knihoven se dá předpokládat bezplatné využívání pro zaměstnance knihovny, jen někde je však zmíněno v knihovním řádu (v Národní lékařské knihovně též pro bývalé zaměstnance – důchodce). Právnická fakulta Univerzity Karlovy umožňuje bezplatné využívání pro všechny registrované uživatele, ale absenční výpůjčky poskytuje jen pro studenty a zaměstnance této fakulty.

Ve vysokoškolských knihovnách je používána čipová karta (průkaz studenta, zaměstnance) vystavená příslušnou vysokou školou, takže knihovna vydává vlastní čtenářské průkazy jen pro kategorii veřejnost. V některých knihovnách je akceptována víceúčelová čipová karta vydaná jinou institucí (Krajská vědecká knihovna Liberec: Liberecká karta, průkaz ISIC, Knihovna města Plzně a Západočeská univerzita: Plzeňská karta). Na žádost uživatele může Univerzitní knihovna v Pardubicích vydat společný průkaz platný zároveň v Krajské knihovně v Pardubicích.

Některé knihovny umožňují jednorázové využití prezenčních služeb za částku od 5 Kč do 20 Kč (Státní technická knihovna 20 Kč na 1 týden, Ústav zemědělské ekonomiky a informací 20 Kč za prezenční výpůjčku jednoho svazku), Krajská vědecká knihovna Liberec a Městská knihovna Tábor i jednorázovou výpůjčku absenční.

Kategorizace uživatelů je závislá na typu knihovny: u městských a krajských knihoven jde většinou o kategorie: dospělí, děti, studenti, důchodci, případně důchodci nad 70 let; ve specializovaných knihovnách: interní, externí; ve vysokoškolských knihovnách: studenti (někde ještě podrobněji členěno), akademičtí pracovníci, ostatní zaměstnanci, veřejnost. Ve Vědecké knihovně Olomouc: uživatelé standardní, s rozšířenými právy. Národní knihovna proti minulosti kategorie zjednodušila na tři: důchodci nad 70 let, ostatní, uživatelé Studovny vědeckých pracovníků. Složitější kategorizaci mají stanovenou ve Státní technické knihovně (1., 2., 3. kategorie) a v Národní lékařské knihovně (komplexní průkaz, prezenční průkaz s dalšími modifikacemi – celkem 5 barev průkazů).

Základní výpůjční lhůta pro absenční výpůjčky knih zůstává nejčastěji tradiční 1 měsíc (u 9 knihoven), resp. uváděná jako 31 dní (5 knihoven) nebo 30 dní (3 knihovny), popřípadě 4 týdny (3 knihovny) nebo 28 dní (2 knihovny), v 1 případě 35 dní a v 1 případě 2 měsíce. Kratší výpůjční lhůta bývá u periodik, zvukových dokumentů, firemní literatury, např. 14 dní, 2 týdny, 1 týden. Delší výpůjční lhůta je typicky ve vysokoškolských knihovnách, a to jednak pro akademické pracovníky a ostatní zaměstnance („dlouhodobě“; „dle jejich potřeby, nejdéle 1 rok“; 365 dní), jednak pro studenty u základní studijní literatury (1 semestr, 190 dní). V Parlamentní knihovně je výpůjční lhůta 400 dní.

Ve všech knihovnách je možno si výpůjčku prodloužit, a to nejčastěji 2× (14 knihoven) nebo 3× (5 knihoven); v Parlamentní knihovně lze prodloužit 5×, v Národní knihovně „opakovaně, nejdéle na 120 dnů“. Počty vypůjčených svazků se pohybují od 5 do 30 výpůjček, ve vysokoškolských knihovnách i více (50 sv., 99 sv.), naopak v knihovně v Mníšku je stanoven „podle momentálních možností a stavu knihovního fondu, neměl by být vyšší než 7 svazků“. Nejpodrobněji podle druhů dokumentu je to stanoveno v Krajské vědecké knihovně Liberec: „maximální počet povolených výpůjček mimo budovu (včetně prodloužených) je 15 knih, 5 ročníků časopisů, 25 kusů časopisů, 10 svazků hudebnin, 4 audiodokumenty, 4 exempláře CD-ROMů, 5 kusů map“. V několika knihovnách mají ustanovení o právu žádat kauci (peněžitou záruku) při půjčení dražšího dokumentu.

Vnitrostátní meziknihovní výpůjční služby jsou v 7 zkoumaných knihovnách pro uživatele zdarma, v 11 knihovnách je požadována úhrada poštovního a balného v rozmezí od 20 do 60 Kč (v ostatních knihovnách není specifikováno). U mezinárodní meziknihovní výpůjční služby jsou většinou po uživateli vyžadovány náklady účtované zprostředkující knihovnou.

Ustanovení postupu při ztrátě knihy zpravidla odkazují na občanský zákoník, je požadován náhradní výtisk, fotokopie nebo finanční úhrada ceny knihy. Cena knihy buď není blíže specifikována, nebo bývá uvedena pořizovací cena, aktuální tržní cena v okamžiku vzniku škody nebo je pořizovací cena valorizována (+ 50 %; až trojnásobek; u knih vydaných po roku 1992 pětinasobek). Připočítává se manipulační poplatek za knihovnické zpracování a likvidaci škody, od 25 Kč do 200 Kč za svazek. Ojedinele je stanovena částka za poškození knihy (rozpětí 50–500 Kč) nebo za poškození čárového kódu (50 Kč).

V 15 knihovnách mají v knihovním řádu ustanovení o používání mobilních telefonů: v prostorách Krajské vědecké knihovny Liberec je možné užívat mobilní telefon, „ale za předpokladu, že návštěvník nebude omezovat nebo rušit ostatní“, v 5 knihovnách je používání zcela zakázáno, v dalších je

nutno vypnout zvukovou signalizaci, nepoužívat je k vyřizování hovorů nebo se zákaz týká studoven.

V 17 knihovních řádech zkoumaných knihoven je uvedena povinnost odložit si věci např. „svrchní oděv, deštník, zavazadlo, aktovku i větší dámskou kabelku apod.“ v šatně nebo použít šatní skříňky; někde je tato povinnost stanovena pouze pro uživatele studovny; v Národní knihovně mají určen i rozměr: „příruční zavazadlo, vyjma přenosných počítačů, které uživatel může vnášet do vyhrazeného prostoru, nesmí v žádném uvedeném parametru překročit rozměry 30×21×10 cm“.

V 6 knihovnách jsou v knihovním řádu ustanovení pro případ, že je uživatel postižen nakažlivou (infekční) chorobou, případně má povinnost zabezpečit dezinfekci vypůjčených knih (o praktickém využití máme pochybnosti).

V některých knihovních řádech jsme naopak narazili na ustanovení, která se jinde nevyskytují. Např. v Národní lékařské knihovně: „Pokud uživatelé využijí informace získané v NLK k eventuální nesprávné samoléčbě nebo laické léčbě jiných osob, nenese za takový postup NLK odpovědnost.“ Krajská vědecká knihovna v Liberci nabízí službu Finanční konto, Moravskoslezská vědecká knihovna Ostrava cirkulační vypůjční službu, Státní technická knihovna servisní centrum VPK (virtuální polytechnické knihovny). Západočeská univerzita má v ceníku smluvních pokut částku 1000 Kč za krádež. Národní filmový archiv má jako přílohu knihovního řádu směrnice k likvidaci škod na majetku uživatele (tzn. při prokázané ztrátě věcí, odložených na pokyn knihovny). V Ústavu zemědělské ekonomiky a informací mají uživatelé mj. právo „požadovat od zaměstnanců knihovny dodržování knihovního řádu“. V prostorách Knihovny města Plzně není povoleno odkládat kola, jezdit na kolečkových bruslích a koloběžkách. V Městské knihovně Šumperk mají děti do 15 let přístup k Internetu pouze v případě, že jsou registrovány jako uživatelé knihovny a předloží písemný souhlas rodičů nebo zákonných zástupců s přístupem do Internetu.

Při studiu knihovních řádů jsme narazili na méně obvyklé termíny „zamluvenka“ (Městská knihovna Tábor) či „zámluvní půjčení“ (Městská knihovna Rumburk) i na zajímavé definice: Národní knihovna: „Prezenční vypůjčku z volného výběru může uskutečňovat každý uživatel. Smlouva o vypůjčce je uzavřena, jakmile uživatel uchopí knihovní jednotku z volného výběru.“; Ústav zemědělské ekonomiky a informací: „Studovnou se rozumí místnost v prvním nadzemním podlaží s bezpečnostním detekčním zařízením, jež je určená mj. k prezenčnímu zpřístupňování dokumentů z příručního fondu, případně ze skladištních a depozitních fondů.“

Tento příspěvek je jen sondou do uvedené problematiky, která ukázala na různorodost ustanovení knihovních řádů. Některé rozdíly jsou pochopi-

telné z důvodu různých typů nebo velikosti knihoven, složitosti jejich vnitřní struktury, pracovních postupů, tradice, složení uživatelské obce apod. Jiné jsou pochopitelné méně (např. výpůjční lhůta 1 měsíc, 30 dní, 31 dní). Někde třeba neuvádějí jiné záznamové médium pro práci na počítači než disky, což už je dnes poněkud neaktuální, protože v současnosti vyráběné počítače už ani neobsahují disketovou mechaniku.

Od vydání knihovního zákona letos uplyne osm let, za tu dobu došlo k jeho novelizacím, ke změnám dalších právních předpisů, k technologickému pokroku (digitální fotoaparáty, WiFi), k změnám pracovních postupů. Bylo by proto vhodné, aby ty knihovny, které dosud používají nezměněný knihovní řád z roku 2001 nebo 2002, si jej znovu přečetly a případně inovovaly.

Odkazy

1. Brožek, I. Hrabáková, M. Knihovní řády na webových stránkách českých knihoven. In: Knihovny současnosti 2003 : sborník z 11. konference, konané ve dnech 16.–18. září 2003 v Seči u Chrudimi. Brno: Sdružení knihoven ČR, 2003, s. 52–69. ISBN 80-86249-23-9

Příloha: Seznam zkoumaných knihoven

Ústřední knihovny

Národní knihovna, Praha – http://www.nkp.cz/pages/page.php3?navez=Knihovni_rad&submenu2=117

Národní lékařská knihovna, Praha – <http://www.nlk.cz/sluzby/knihovni-rad>

Státní technická knihovna, Praha – http://old.stk.cz/knihovni_rad.html

Ústav zemědělské ekonomiky a informací, Praha – http://www.knihovna.uzpi.cz/userfiles/File/Knihovni%20rad/Knihovni_rad.pdf

Krajské knihovny

Jihočeská vědecká knihovna České Budějovice – <http://www.cbvk.cz/index.php?lang=CZ&s=ctenari&pg=knihovnirad>

Krajská vědecká knihovna Liberec – <http://www.kvkli.cz/cz/o-knihovne/knihovni-rad.php>

Vědecká knihovna Olomouc – <http://www.vkol.cz/cs/dokumenty/knihovni-rad-v-plnem-zneni/aktualni-knihovni-rad/clanek/knihovni-rad-2005/>

Moravskoslezská vědecká knihovna Ostrava – <http://www.svkos.cz/knihrad.htm>

Městské knihovny v okresních městech

Městská knihovna Česká Lípa – <http://www.knihovna-cl.cz/sluzby/rad.html>

Knihovna města Plzně – <http://www.kmp.plzen-city.cz/dokumenty/knihrad.php>

Městská knihovna Šumperk – <http://www.knihovnaspk.cz/knihrad/index.php>

Městská knihovna Tábor – <http://www.vkta.cz/index.php?id=6&lang=CZ>

Městské knihovny v menších městech

Městská knihovna Mníšek pod Brdy – <http://www.knihovna.mnisek.cz/pages/knihrad.html>

Městská knihovna Rumburk – <http://www.mkrbk.cz/rad.htm>

Městská knihovna Štramberk – http://www.stramberk.cz/knihovna/index.php?akce=knihovni_rad

Místní knihovna Zruč – <http://knihovna.web2001.cz/rad.php>

Vysokoškolské knihovny

Masarykova univerzita Brno, Pedagogická fakulta – <http://www.ped.muni.cz/wlib/informace/rad.htm>

Univerzita Karlova Praha, Právnická fakulta – http://knihovna.prf.cuni.cz/informace/dilci_str/knihovni_rad.php

Univerzita Pardubice – http://www.upce.cz/knihovna/o-knihovne/knihovni_rad2008.pdf

Západočeská univerzita – <http://www.knihovna.zcu.cz/soubory/knihrad.doc>

Specializované knihovny

Česká národní banka, Praha – http://www.cnb.cz/m2export/sites/www.cnb.cz/cs/verejnost/knihovna_cnb/download/knihovni_rad.pdf

Divadelní ústav, Praha – <http://www.divadelni-ustav.cz/doc/knihovna/knihrad2003.pdf>

Národní filmový archiv, Praha – <http://www.nfa.cz/knihovni-rad.html>

Parlament ČR, Praha – <http://www.psp.cz/kps/knih/knihrad.htm>